

TÜRKİYE EKONOMİSİ'NDE MALİ DİSİPLİNSİZLİK OLGUSU

M. Faysal GÖKALP*
Mehmet AVCI**

ÖZET

Büyük ölçüde, 1989 yılındaki gelişmelere dayanan Türkiye'deki mali disiplinsizlik olgusu, ekonomik krizlerin temel kaynağını oluşturmaktadır. Mali disiplinsizlik gerek para piyasasını gerekse reel sektörü olumsuz yönde etkilemekte ve stagfasyonist bir sürece neden olmaktadır.

ABSTARCT

The fiscal disorder fact which is in a great degree originated to developments in Turkey in 1989 forms the main source of economic crisis. The fiscal disorder affects both monetary market and industry negatively, and thus, causes a stagflation process.

Giriş

Yirmi iki yıl önce, kapsamlı bir dışa açılma programı uygulamaya başlayan ve Ağustos 1989'da 32 Sayılı KHK ile sermaye hareketlerini liberalleştirerek, dünya ile entegrasyonu tamamlayan Türkiye, son 15 yılını kamu harcamalarında artan dozdaki başıbozuklukla ve bunu finanse etmeye yönelik "sıcak para-hazine bonosu-devlet tahvili" oyunu ile geçirdi. Bunun sonucunda, 1988 yılında 4 milyar dolar olan iç borç stoku 2001 yılı sonunda 122 milyar dolara dayandı. 2002 yılı şubat ayı itibariyle toplam borçlanma 118 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir.¹

Çalışmamızda, iç ve dış borcun oluşmasında, kamu kesiminin açmazla sürüklenmesinde rol oynayan temel faktör olarak mali disiplinsizlik olgusu, nedenleri ve sonuçları ele alınacaktır.

1. Mali Disiplinsizlik Ve Mali Disiplinsizlik Kaynağı Olarak Politik Yozlaşma

Mali disiplinsizlik; kamu harcamalarının kamu gelirlerinden fazla olması² ve bu nedenle ortaya çıkan bütçe açıkları ile, kamu harcamalarının politik nedenlerle vergi dışı kaynaklardan sağlanması (iç ve dış borçlanma, monetizasyon) sonucu ortaya çıkan borç yükü artışından oluşmaktadır. Mali disiplini bozan bir çok faktör vardır ancak bunlardan en önemlisi politik yozlaşmadır.

* Yrd.Doç.Dr., Muğla Üniversitesi İİBF İktisat Bölümü.

** Araş.Gör., Muğla Üniversitesi İİBF İktisat Bölümü.

¹ Hazine Müsteşarlığı, İstatistik Veriler, <http://www.hazine.gov.tr/stat/icborc.htm>, (26.03.2002).

² Coşkun Can AKTAN, *Ekonomik Anayasa*, TİSK İnceleme Yayınları, No:19, 1996, s.26.

Politik yozlaşma, meşru olmayan bir özel çıkar uğruna kamu görevi yada otoritesinin kötüye kullanılması³, kamu yararı amacından saptırılması olarak tanımlanabilir. Başka bir ifadeyle politik yozlaşma, politik karar alma mekanizmasında rol alan aktörlerin (seçmenler, politikacılar, bürokratlar, baskı ve çıkar grupları, v.s.) özel çıkar sağlamak amacıyla toplumdaki mevcut hukuki, kültürel ve ahlaki normları ihlal edici davranış ve eylemde bulunmalarına denir.⁴

Politik yozlaşmanın politikacılar ve bürokratların yanı sıra seçmenleri de kapsaması dolayısıyla bir anlamda toplumsal yozlaşmayı ifade ettiği düşünülebilir. Ayrıca, demokratik ülkelerde ekonomik beklentilerin seçmenlerin oy verme davranışı üzerinde etkili olduğu⁵ dikkate alındığında, politik yozlaşmanın seçmenlerin ekonomik talepleri ve politikacılar ile bürokratların bu talepleri karşılama çabaları doğrultusunda kamu ekonomisinin genişlemesine ve ekonominin de yozlaşmasına yol açacağı açıktır.

Kamu ekonomisinin genişlemesi, siyasal karar alma sürecinde rol oynayan aktörlerin çıkarlarını artırma imkanı sağlamaktadır. Bu nedenle politik yozlaşma, kamusal hizmetlerin talebinin genişlemesi ve kamu sektörünün büyümesi üzerindeki etkisiyle mali disiplinsizliğin ilk nedeni olarak görülmektedir.

Ayrıca, siyasal süreçte kamusal malların arzı genişlerken, bu arzın finansmanı genellikle vergi gelirleri ile değil, vergi dışı gelirler ile sağlanmaktadır. Seçmenler kamu harcamalarının artmasından memnun olurken, bunun sonucunda bir bedel ödemeyi genelde pek iyi karşılamamaktadırlar. Vergi ödemek seçmenler için bir külfet özelliğine sahiptir. Bu nedenle siyasal iktidarlar oy kaybına uğramamak ve yeniden seçilebilmek için kamu harcamalarının finansmanını vergi dışı kaynaklara (borçlanma ve emisyon) başvurmak suretiyle karşılamaya çalışırlar.

Kamu ekonomisinin genişlemesi ile, toplumda organize olabilen kesimlerin (baskı ve çıkar grupları) devletten karşılıksız transfer elde etme olanakları da artar. Rant kollama olarak adlandırılan bu çabalar, devletin ekonomik faaliyetlerinin daha da genişlemesine ve yozlaşmasına, dolayısıyla popülist döngülere neden olur.

Ekonomilerdeki popülist döngüler, Türkiye’yi de dikkate aldığımızda alışılmamış bir olgu değildir. Popülist bir döngü tipik olarak, siyasi destek

³ Dilek YILMAZCAN, “Kamu Kesiminde Yolsuzlukla Mücadele”, *Vergi Sorunları Dergisi*, Sayı 127, Nisan 1999, www.saydamlik.org.tr/makaleler, (22.02.2001)

⁴ Coşkun Can AKTAN, *Politik Yozlaşma ve Kleptokrasi (1980-1990 Türkiye Deneyimi)*, Afa Yayınları, İstanbul, 1992, s.22.

⁵ Birol AKGÜN, “Türkiye’de Seçmen Davranışının Ekonomi Politikası Üzerine Bir Model Denemesi”, *Liberal Düşünce Dergisi*, Sayı 14, <http://www.liberal-dt.org.tr/idd/in-sayi14.htm>.

sağlamak için mali genişleme süreci oluşturmakla başlar. Seçilme kaygısının önem kazandığı ortamlarda seçmenleri olumlu yönde etkileyebilecek cari kamu harcamaları, orta vadeli ekonomik performansı olumsuz yönde etkilemektedir. Reel döviz kurunun değer kazandığı bir ortamda ortaya çıkan bütçe açıkları, büyük miktarda cari hesap açıklarına neden olmakta ve bu da, ödemeler ve borçlar dengesinde krize yol açmakta, dış yardım ihtiyacını kaçınılmaz hale getirmektedir.⁶

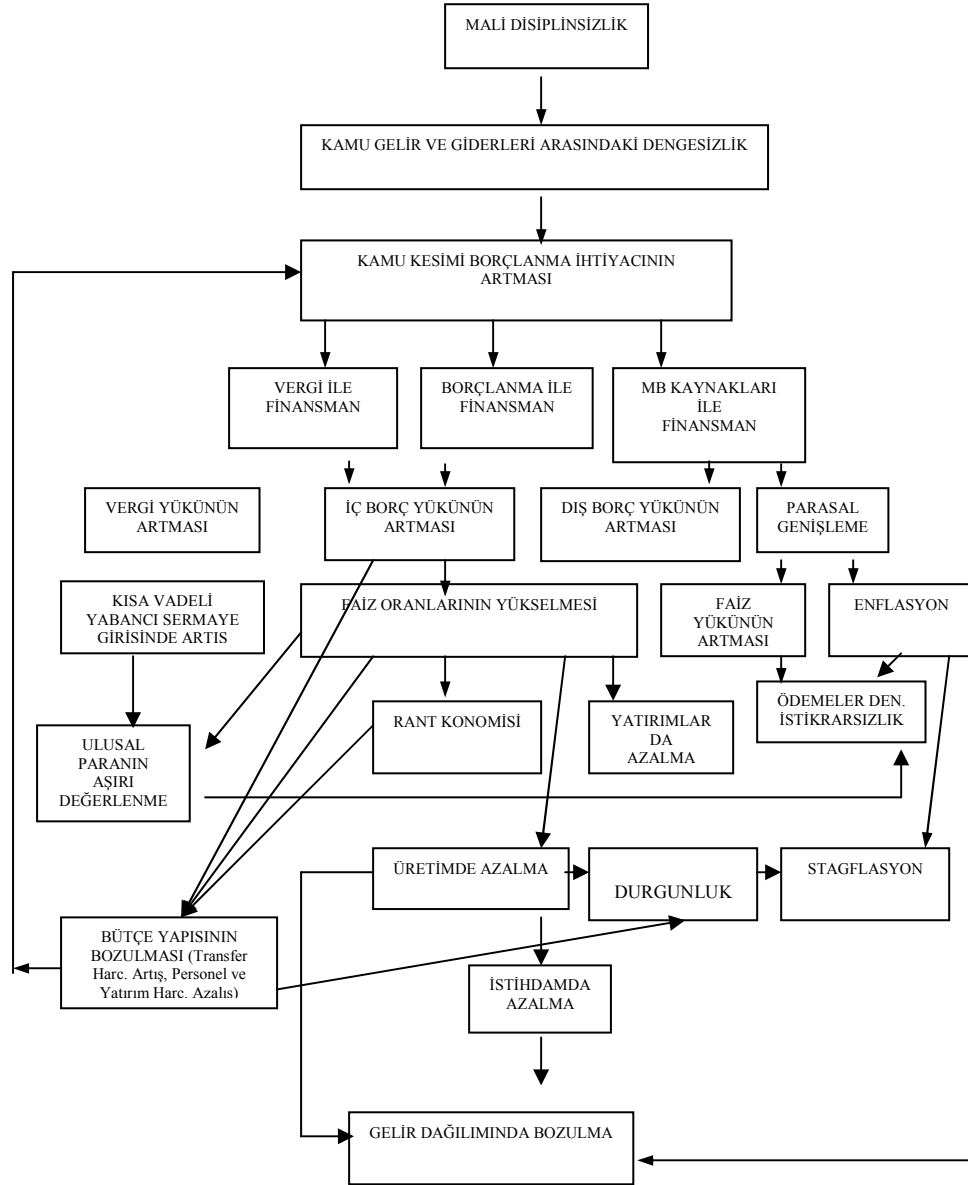
2. Mali Disiplinsizliği Sonuçları

Mali disiplinsizlik, daha öncede belirttiğimiz gibi kamu gelir ve giderleri arasında dengenin bulunmamasıdır. Mali disiplinsizliğin sonuçlarını Şekil: 1 aracılığı ile ayrıntılı olarak açıklamak mümkündür.

Şekil: 1'de görüldüğü gibi mali disiplinsizlik, kamu kesimi borçlanma gereğini (KKBG) yükseltmektedir. Kamunun finansman ihtiyacı iç ve dış borçlanma, vergiler ve MB kaynaklarından (emisyon) karşılanabilir. Ancak, politik yozlaşma içindeki ekonomilerde, vergi oranlarının yükseltilmesinin doğuracağı seçmen tepkilerinden sakınmak için, siyasi otorite daha çok borçlanma ve emisyon ile finansman kaynaklarını kullanacaktır. MB kaynaklarına başvurulması durumunda zincirleme olarak parasal genişleme, enflasyon, dış dengede istikrarsızlıklar ve gelir dağılımında bozulmalar olacaktır. İç borçlanmaya yönelmesi durumunda ise ortaya çıkacak yüksek faizler, küresel bir ekonomide iç kaynakların yanı sıra kısa vadeli yabancı sermayenin de kamu kesiminin finansmanını sağlamak için kullanılmasına, böylece iç tasarrufların yanı sıra dış tasarruflar da mali disiplinsizliğin sürdürülebilmesi için kullanılacaktır. Sıcak para olarak da isimlendirilen kısa vadeli yabancı sermaye akışı, bütçe disiplininin bozulmasının yanı sıra dış dengede de istikrarsızlığa yol açmaktadır. Diğer taraftan yükselen faiz oranları, özel sektör yatırımlarını dışlamakta, üretim ve istihdamın azalmasına, rant gelirlerinin yükselmesine neden olmaktadır. Bu etkiler, enflasyonun da varlığı dikkate alındığında stagflasyon ve gelir dağılımında bozulmaya yol açmaktadır.

⁶ C. Emre ALPER, Ziya ÖNİŞ, "Finansal Küreselleşme. Demokrasi Açığı ve Yükselen Piyasalarda Yaşanan Sürekli Krizler:Sermaye Hareketlerinin Liberalleştirilmesi Sonrasında Türkiye Deneyimi", *Doğu Batı Dergisi*, Yıl:4, Sayı:17, Kasım-Ocak 2001-2002, s.208.

Şekil 1: Mali Disiplinsizliğin Sonuçları

Kaynak: Coşkun Can AKTAN, *Ekonomik Anayasa*, TISK, Sayı 19'dan yararlanılarak düzenlenmiştir.

3. Türkiye Ekonomisi'nde Mali Disiplinsizlik

Türkiye ekonomisinde, liberal dönem olarak sınıflandırılan 1980 sonrası dönemde uygulanan ve mali disiplinsizliğe yol açan popülist maliye politikalarının temelleri 1987-1989 yıllarına kadar dayandırılabilir. IMF ile yapılan stand-by sözleşmesinin 1986 yılında sona ermesi, 1987 yılında erken seçim kararının alınmış olması ve 24 Ocak Kararları olarak bilinen ekonomi politikası uygulamalarından olumsuz etkilenen iki kesim olan ücretliler ile tarım sektöründe çalışanların 1983-1987 döneminde gittikçe güçlenmesi 1987 ve sonrası dönemdeki popülist döngüye kaynaklık etmiştir.

Ancak, 1980 sonrası dönemin asıl kırılma noktasını 1989 yılı oluşturmaktadır. 1989 yılında, üç önemli değişiklik gerçekleşmiştir.⁷ İlk olarak, iktidar partisinin Mart ayında yapılan yerel yönetim seçimlerinde, seçmen desteğini kaybettiği kesinleşmiştir. Bunun sonucunda o yıl, özellikle kamu kesiminde reel ücretler ve tarımsal destekleme fiyatları yükselmeye başlamış, ekonomi dönem başında ciddi bir reel ücret şoku yaşamıştır. Diğer taraftan, 1989 Mart yerel yönetim seçimleri, günümüze değin süregelen ve artık Türk siyasetinin yapısal bir özelliğini oluşturan, zayıf koalisyon hükümetleri ve kırılğan bir siyasi yapının ortaya çıkacağına işaretlerini vermiştir. İkinci önemli gelişme ise, Merkez Bankası ile Hazine arasında Hazinesinin Merkez Bankasından alacağı kısa vadeli avanslara sınırlama getiren bir anlaşmanın imzalanmış olmasıdır. Merkez Bankası zaten bankacılık kesimine kredi vermediğine ve kamuya verilen kredilerde kısıldığına göre, geriye para yaratmanın tek yolu olarak MB'nın dış varlık edinmesi kalmıştır. Öte yandan kamu kesimi de MB kaynaklarını daha az kullanacağına göre, kaçınılmaz olarak iç borçlanmaya yönelmeye başlamıştır. Üçüncü ve bu halkayı tamamlayan son gelişme, 1989 yılının Ağustos ayında 32 aylık KHK ile sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesidir. Türkiye'nin finansal açıdan tam anlamıyla açık bir ekonomi haline gelmesini sağlayan 32 Sayılı KHK, kamu açıklarının finansmanında kısa vadeli yabancı sermayenin kullanılmasını da olanaklı hale getirmiştir.

1989 sonrası dönemde artık üç yeni olgu vardır: Emeğin artan ücret talepleri ve bunun sonucunda ortaya çıkan "ücret maliyetlerindeki artış", niteliksiz bir demokraside iktidar oyununun sürdürülebilmesi için popülist-geri dağıtımçı ekonomi politikaları izlemesinin kaçınılmazlığını gösteren "yeni popülizm dalgası" ve iç tasarrufların yanı sıra dış tasarrufların da ekonomik veya siyasi amaçlar için kullanılmasına olanak tanıyan "finansal küreselleşme".

Finansal serbestleşme sürecinde sağlanan dış kaynaklar ile ekonomik performans kısa vadeli fon akımlarına aşırı duyarlı bir nitelik kazandı.

⁷ Nazım Kadri EKİNCİ, "Türkiye'de 1980 Sonrası Kriz Dinamikleri ve İntibak Mekanizmaları", *Toplum ve Bilim*, İstanbul, Yaz 1998, s.20.

Dolarizasyon (para ikamesi) süreci güçlendi. Sermaye hareketlerine çok hassas bir ekonomik yapı gelişti ve mali şoklara karşı kırılabilirlikler arttı. Mali kurumların yapısal zaafları ve denetimlerin yetersizliği finansal krizlere yol açtı.⁸ Kamu açıklarının bankacılık kesimi tarafından kapatılması nedeniyle, bankalar etkin bir şekilde denetlenemedi ve gerekli yasal düzenlemeler zamanında devreye sokulamadı. Bankacılık kesimi denetimden uzak bir ortamda, özellikle 1994 yılından sonra DTH ve sendikasyon kredilerine dayalı kısa vadeli borçlanma politikası izleyerek, bu şekilde bir yandan kamunun iç borçlanma ihtiyacını karşılarken bir yandan da yaptığı arbitraj ile de kar sağladı. Ancak bu süreç bankacılık kesiminin açık pozisyonlarının yükselmesine ve kırılabilir bir mali yapının oluşmasına neden oldu.

Emeğin artan ücret talepleri ve yeni seçim dönemleriyle birlikte yükselen “yeni popülizm” dalgasının sonucunda reel ücretler kamu sektöründen başlayarak yükselme eğilimine girmiştir. DİE verilerine göre, kamu sektörü imalat sanayi reel ücretleri 1989 yılında %47.5 ve 1991 yılında %31.1 oranında artarak iki büyük sıçrama gerçekleştirmiştir. Özel imalat sanayi reel ücretleri de aynı trendi izlemiş ve ücret maliyetleri 1990 yılında %16.1, 1991 yılında %22.2, 1992 yılında %20.2 oranında artış göstermiştir. Buna ilave olarak, tarım kesimi gelirlerinde olan devlet desteğinin artması ile iç ticaret hadlerinin tarım kesimi lehine dönmeye başladığı görülmektedir. Artan ücret maliyetleri ve tarım kesimine yönelik transferleri vergileri yükselterek karşılamak yerine, devlet tüm maliyetleri (geçici olarak) kendisi üstlenmiş ve özel sektörün kar marjlarının azalmasına izin vermemiştir. Kamu, ürettiği çoğunlukla ara malı ve girdilerin fiyatlarını düşük tutarak, nihai mal üreticisi olan özel sektöre kaynak transferinde bulunmuştur. Ücret artışlarının özel sektör tarafından kabul edilebilir kılınmasını da sağlayan bu fiyatlama stratejisi sayesinde, örneğin özel imalat sanayinde üretici fiyatları endeksi, kamu imalat sanayi fiyatları endeksinin %30 üzerinde seyretmiştir.⁹ Nitekim özel sektörün kar marjları (mark-up oranı) 1989’da %33.5 düzeyindeyken, 1994’e kadar %47’ye ulaşmıştır.

İlk çöküntü 1988-1991 yılları arasında KİT sisteminin ortaya çıkardığı faktör gelirleri hesaplarında görülmektedir. GSMH’nın 1988 yılında %5’i civarında seyreden faktör gelirleri, 1990 yılında yarı yarıya azalmış, 1992 yılında ise negatife dönüşmüştür. Aynı hesap kalemi, 1993’ten sonra tekrar yükselme eğilimine girmiş olsa da, Kamu yaklaşık üç yıl süreyle bu kaynaktan yararlanamamıştır. Diğer taraftan Körfez Krizinin 1991 yılında savaşa dönüşmesi, Ortadoğu pazarlarının dalgalanmasına, turizm faaliyetlerinin gerilemesine yol açmıştır. 1991 yılı sonunda erken seçim yapılması kararının

⁸ M. CELASUN, “Gelişen Ekonomilerin Dış Kaynak Kullanımı, Finansal Krizler ve Türkiye Örneği, 2001”, Doğu Batı Dergisi, Yıl:4, Sayı:17, Kasım-Ocak 2001-2002, s.163-164.

⁹ Erinç YELDAN, *Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, ss.49-60.

alınması ile birlikte uygulanan genişletici maliye politikası, ekonomide 1994 yılına kadar süren kısa vadeli bir canlanma sağlamıştır. Bu süreç içerisinde kamu gelirlerinin azalmasının yanı sıra kamu harcamalarının artması (özellikle transfer harcamaları) KKKG'nin yükselmesine neden olmuştur.

1994 krizinden çıkmak için daraltıcı para ve maliye politikası izleyen Türkiye, 1995 yılında erken seçim kararının alınmasının da etkisiyle, IMF destekli istikrar programını terk ederek, yüksek enflasyonla büyüme yolunu seçti. 1995-1997 dönemine kısa vadeli borçlanma ile finanse edilen ve baval ticaretinden yararlanan yüksek oranlı bir büyüme performansı yakalandı. Ancak, 1998 Rusya krizinin dış finans koşullarını olumsuz etkilemesi ve özellikle vergi politikasında yeni yönelimlerin yarattığı tedirginlik, Türkiye'den büyük sermaye çıkışlarına neden oldu. 1999 deprem şokları da yurt içi üretimi olumsuz yönde etkiledi. 1998-1999'da yüksek reel faizlerle finanse edilen kamu açıkları kamu borç stokunun büyümesine ve sorunların birikmesine neden oldu.¹⁰ Nitekim 1995-1999 döneminde devlet iç borçlarına ödenen faiz dolar cinsinden yıllık %30 oranında gerçekleşti.¹¹

Cari transfer giderlerinin de özellikle 1993 yılından sonra arttığı görülmektedir. Cari transferler 1992'den 1993'e yaklaşık iki kat büyümüş ve günümüze değin artışını sürdürmüştür. Dolayısıyla 2000'li yılların başlarında kamu sektörü artık üretemeyen ve toplam gelirin transfer harcamalarını dahi karşılamakta güçlük çektiği bir çöküntü içerisinde. Bu çöküntü sonucunda KKKG, GSMH'ya oran olarak, 1988'de %4.8'de 1991'de %10.2'ye, 1993'te %12.1'e ve 1999'da %15.1'e yükselmiştir.

1989 mahalli idareler seçimi ile siyasi alanda ortaya çıkan istikrarsızlıklar günümüze kadar (kriz dönemlerinin ortaya koyduğu fiili durumlar dışında) kamu açıklarını azaltma yönünde herhangi bir çabaya girilmesini önlemiş ve kamu açıklarının borçlanma ile finansmanı bütün yoğunluğu ile sürdürülmüştür.

Türkiye'nin artık yapısal özelliklerinden biri haline gelmiş olan politik-ekonomik yozlaşma döngüsü, kısa vadeli sermaye akımlarının ağırlık kazandığı düzensiz bir yapının oluşumunda ve art arda krizlerin ortaya çıkmasında önemli katkıları olmuştur. Liberalleşme sonrası dönemde finans sektörünün işleyişinde görülen olumsuzlukların temelinde de bu döngü yatmaktadır.

¹⁰ M.CELASUN, a.g.m., s.173-174.

¹¹ Faruk SELÇUK, "Alaca Karanlık Kuşağı", Doğu Batı Dergisi, Yıl:4, Sayı:17, Kasım-Ocak 2001-2002, s. 183.

4. TÜRKİYE'DE MALİ DİSİPLİNSİZLİĞİN EKONOMETRİK ANALİZİ

4.1. Yöntem

Çalışmamızda Türkiye üzerine yapılmış uygulamalı çalışmalar da dikkate alınarak, mali disiplinsizliğin belirlenmesine yönelik olarak kamu harcamaları ile enflasyon ve transfer harcamaları ile büyüme arasındaki nedensel ilişki, Granger nedensellik testi kullanılarak analiz edilmiştir.

Yapılan uygulamada dönem olarak 1980-2000 yılları ele alınmıştır. Dönemin 1980 sonrası olarak belirlenmesinin iki temel nedeni vardır. İlki, mali disiplinsizliğin söz konusu dönemde artmış olduğuna ilişkin iddiaların yaygınlaşması, ikincisi ise aynı dönemde piyasa mekanizmasının işlerliğinin artmış olmasının, mali disiplinsizliğin makro ekonomik göstergelerde (enflasyon, faiz oranı, ödemeler dengesi açıkları v.s.) daha net izlenmesine olanak vermesi dolayısıyla.

Çalışmamızda, toplam kamu harcamaları ile enflasyon ve transfer harcamaları ile büyüme arasında nedensellik ilişkileri test edilmiştir.

4.1.1. Verilerin Analizi

Bu analizde kullanılan veriler, şu şekilde elde edilmiştir.

- Enflasyon rakamları olarak, 1982-2000 yılları için TEFE verileri, DİE 1987=100 bazlı endeksten alınmıştır. 1980-1981 yılları verileri ise, DİE 1963=100 bazlı endeksten yararlanılarak seriye ilave edilmiştir.
- Sabit Fiyatlarla (1987) GSMH rakamları, TCMB veri dağıtım sisteminden elde edilmiştir.¹²
- Kamu harcamalarına ilişkin veriler ise Maliye Bakanlığı Muhasebat Genel Müdürlüğü internet sayfasından elde edilmiştir.¹³

4.1.2. Granger Nedensellik Testi

Granger testinde, iki değişken arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin varlığı ve hangisinin diğerini etkilediği (yönü) test edilmektedir. Bunun için önce, iki değişken arasındaki etkileşim yönü test edilmektedir.¹⁴

¹² TCMB, www.tcmb.gov.tr

¹³ Muhasebat Genel Müdürlüğü, www.muhasabat.gov.tr

¹⁴ Damodar N. GUJARATI, *Temel Ekonometri*, Çev: Ümit ŞENESEN-Gülay Günlük ŞENESEN, Literatür Yayıncılık, İstanbul, 1999, ss.620-623.

Nedensel ilişki yada neden-sonuç ilişkisi, “Xt, Yt’ nin nedenidir yada aynı anlama gelmek üzere Yt, Xt’ nin sonucudur” biçiminde bir önermedir.

Nedenselliğin yönü, iki değişken arasındaki ilişkinin tek yönlü mü ya da karşılıklı mı olduğunu ortaya koyar. Nedenselliğin yönünü belirlemek, iktisadi model kurma aşamasında modele hangi değişkenlerin içsel, hangilerinde dışsal olarak konulacağını belirlenmesinde önemli olmaktadır.

Üç tür nedensel ilişkiden söz edilebilir. Nedensellik iki değişkenden sadece birinden diğerine doğru ise bu durumda tek yönlü nedensellik vardır. Yani t döneminde Xt’nin tahmininin Yt’nin sağladığı bütün bilgiler kullanılarak yapılmasında elde edilen sonuç, bu bilgiler kullanılmadan yapılan tahminden daha iyi ise, Yt’nin Xt’ye neden olduğu söylenir ve tek taraflı bir nedensellik söz konusudur. Bu ifade $Yt \rightarrow Xt$ biçiminde gösterilir. Karşılıklı nedensellik yukarıdakinden farklı olarak, sadece değişkenlerden birinden diğerine doğru olmaz, aynı anda her iki değişkene doğru da olabilir. Buna iki yönlü nedensellik yada geri bildirim de denilmektedir. Bu tür nedensel ilişki $Yt \leftrightarrow Xt$ biçiminde gösterilir. İki yönlü nedenselliğin bulunması her iki değişkenin de modelde içsel değişken olarak yer alması anlamına gelmektedir. Üçüncü olarak değişkenler arasında bir nedensel ilişki bulunmayabilir. Bu durum $Xt \nleftrightarrow Yt$ şeklinde gösterilir.

4.2. Uygulama Sonuçları

4.2.1. ADF Test Sonuçları

Granger nedensellik testinin yapılabilmesi için öncelikle modelde kullanılacak zaman serilerinin durağan olması gerekir. Stokastik bir sürecin ortalaması ve varyansı zaman dönemi boyunca bir değişme göstermiyorsa, seri durağan zaman serisi olarak adlandırılır. Durağan olmayan serilerle yapılacak regresyon analizleri yapay olarak yüksek test istatistiklerine ve sahte regresyon sonuçlarına yol açabilecektir.¹⁵ Ekonomik veriler artma eğiliminde olduğu için durağan değildir. Granger nedensellik testi yapılırken öncelikle veriler durağan hale getirilmelidir. Durağan olmayan seriler, logaritma alma, fark alma, filitreleme ve trend arındırma yöntemleriyle durağan hale getirilir. Ekonomik değişkenler genellikle gerçek değerleri üzerinde değil, logaritmik değerleri üzerinde doğrusaldır. Ayrıca Box ve Jenkins, logaritma alma yanında genellikle birinci ve ikinci dereceden farkların alınması ile

¹⁵ Coşkun Can AKTAN-Utku UTKULU ve Selahattin TOGAY, *Nasıl Bir Para Sistemi*, İstanbul Menkul Kıymetler Borsası Yayını, İstanbul, 1998, s.86

durağanlığın sağlanacağını belirtmektedir.¹⁶ Logaritma ve fark almak için aşağıdaki işlemler sırasıyla yapılır:

$$\text{Örneğin; } LSGSMH_t = L(SGSMH_t)$$

$$\Delta LSGSMH_t = LSGSMH_t - LSGSMH_{t-1}$$

$$\Delta^2 LSGSMH_t = \Delta LSGSMH_t - \Delta LSGSMH_{t-2}$$

Değişkenlerin katsayılarının yorumlanmasının kolaylaştırılması (elastikiyet olarak yorumlanabilmesi) ve durağanlığının sağlanabilmesi için çalışmamızda kullandığımız verilerin logaritmaları alınmıştır. Logaritmaları alınan değişkenlerin durağanlığının ölçülebilmesi için de Augmented Dickey-Fuller (ADF) birim kök testi yapılmıştır.

ADF test sonuçları aşağıdaki Tablo:1' de verilmiştir. Yapılan ADF birim kök testi sonuçlarına göre, sabit fiyatlarla GSMH ($\Delta LSGSMH$) ve transfer harcamaları ($\Delta LTRNSFRHRC$) birinci dereceden durağan çıkarken, enflasyon (LTEFE) ve toplam kamu harcamaları rakamları (LTPKAMUHRC) ise düzeyden durağan çıkmıştır. Logaritmaları alınan SGSMH ve TRNSFRHRC'nin birinci dereceden farkları alınmıştır. Bunun sonucunda durağanlığı sağlanmış olan verilerle test yapılmıştır. Ayrıca Tablo: 3.1'de kritik değerler de verilmiştir.

Tablo: 1 ADF Test Sonuçları

DEĞİŞKEN	ADF	KRİTİK DEĞERLER
$\Delta LSGSMH(1)$	-5.401927	1% -3.8304 5% -3.0294
LTEFE(2)	3.169806	1% -3.8067 5% -3.0199
LTPKAMUHRC(3)	3.871860	1% -3.8067 5% -3.0199
$\Delta LTRNSFRHRC(4)$	-3.999700	1% -3.8304 5% -3.0294

(1) 1.farkı alınarak %1 kritik değerinden durağanlığı sağlanmıştır.

(2) %5 kritik değerine göre düzeyden durağandır.

(3) %1 kritik değerine göre düzeyden durağandır.

(4) 1.dereceden farkı alınarak %1 kritik değerinden durağanlığı sağlanmıştır.

¹⁶ Süleyman ULUTÜRK, *Türkiye'de Planlı Dönemde Kamu Harcamalarının Gelişimi ve Devletin Rolü*, Akçağ Basım Yayım, Ankara, 1998, s.217

4.2.2. Toplam Kamu Harcamaları (TPKAMUHRC) ile Enflasyon (TEFE) Arasındaki Granger Nedenselliği

Türkiye'de toplam kamu harcamalar ile enflasyon arasındaki Granger anlamda nedensellik ilişkisi analiz edildiğinde, Tablo:2'de de görüldüğü gibi, TPKAMUHRC'nin enflasyonun nedeni olduğu hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo: 2 Toplam Kamu Harcamaları (TPKAMUHRC) ile Enflasyon (TEFE) Arasındaki Granger Nedenselliği

HİPOTEZ	GÖZLEM	F İSTATİSTİĞİ	OLASILIK	DURUM
TEFE → TPKHRC	19	2.38192	0.12872	Hipotez Ret
TPKAMUHRC → TEFE		6.01244	0.01304	Hipotez Kabul

Granger anlamda nedensellik ilişkisi tek yönlü olarak bulunmuştur, yani Granger anlamda Türkiye'de TEFE, kamu harcamalarının bir nedeni değildir. İlişkinin yönünün belirlenebilmesi için yapılan regresyon sonuçları ise Tablo:3'te verilmiştir. Buna göre toplam kamu harcamalarındaki % 1'lik artış, enflasyonda (TEFE) % 0,829949'luk bir artışa neden olmaktadır. 1980 sonrası dönemde kamu harcamalarındaki artış, faiz ödemelerinin etkisi ile artmış ve gelirlerin devamlı olarak üzerinde seyretmeye başlamıştır. Ülkemizdeki bu mali disiplinsizlik 1980-2000 yılları arasını kapsayan 20 yıllık dönemde özellikle artmış; bunun sonucu olarak da enflasyon ve parasal istikrarsızlık ortaya çıkmıştır. Ülkemizde özellikle seçim dönemlerinde siyasi iktidarların seçim propagandası kamu harcamalarındaki artış üzerinde rol oynamıştır. Vatandaşlar vergilerde bir artış olmasındansa borçlanma yoluna gidilmesi sonucu fayda maksimizasyonuna ulaştıklarını sanmaktadırlar. Vatandaşların vergi artışlarından etkilenmeyeceği ve bunun da siyasi tercihlerinde etkiler yapacağı düşüncesi ile siyasi iktidarlar borçlanma yolunu tercih etmişlerdir. Kamu gelirlerinin yeterince artırılamaması sonucu kamu kesimi borçlanma gereği hızla artmış ülkemizde görülen krizlerin en büyük nedeni haline gelmiştir.

Tablo: 3 Toplam Kamu Harcamaları ile TEFE Regresyon Sonucu

Bağımlı Değişken : LTEFE				
DEĞİŞKEN	KATSAYI	ST.SAPMA	T İSTATİSTİĞİ	OLASILIK
C	-3.207455	0.070607	-45.42672	0.0000
LTPKAMUHRC	0.829949	0.005824	142.4992	0.0000
R ²	0.999065			
Düzeltilmiş R ²	0.999016			
Akaike Kriteri	-4.700858			
Schwarz Kriteri	-4.601380			
F İstatistiği	20306.02			
Durbin-Watson	1.658253			
Olasılık	0.000000			

4.2.3. Transfer Harcamaları (TRNFHRC) ile Büyüme (SGSMH) Arasındaki Nedensel İlişkinin Analizi

Devletin her hangi bir mal ve hizmet satın almadan, toplumun bazı kesimlerine satın alma gücü aktarmasını ifade eden transfer harcamaları içerisinde 1980-2000 yılları arasında Türkiye ekonomisi açısından kronik sorun haline gelen kalem iç ve dış borç faiz ödemeleridir. 1980 sonrası dönemde Türkiye’de artan kamu açıkları nedeniyle finansman ihtiyacı çeken devlet, temel gelir kaynağı olan vergileri yeterince tahsil edememesi sonucu iç borçlanmaya gitmek zorunda kalmıştır. Yüksek ve kronik enflasyon nedeniyle yüksek seyreden faizler sonucu devlet kaynak ihtiyacını karşılayabilmek için yüksek faiz oranlarından borçlanmıştır. 1980 yılında GSMH içerisindeki %7,5 olan transfer harcamalarının payı, 2000 yılında gelindiğinde %24,55’e yükselmiştir. Transfer harcamalarının GSMH içindeki payını yükselten temel etken faiz ödemeleridir. Faiz ödemeleri, transfer harcamalarının 2000 yılında %66’sını oluşturmaktadır. Ülkemizde bu olay mali verimsizliğin varlığını, yani kamu harcamalarının milli gelire katkı sağlayacak olan yatırım harcamaları yerine cari harcamalara ve transfer harcamalarına dönüştüğünü göstermektedir. Yatırımdan yoksun ekonomi, üretimden yoksun olacak sonuçta, işsizlik ve istihdam sorunu ile karşı karşıya kalacaktır.

1980-2000 yıllarını kapsayan dönemde yapmış olduğumuz analizden elde edilen sonuçlar da aynı yöndedir. (Bkz.Tablo: 4)

Tablo: 4 Transfer Harcamaları (TRNFHRC) ile Büyüme (SGSMH) Arasındaki Granger Nedenselliği

HİPOTEZ	GÖZLEM	F İSTATİSTİĞİ	OLASILIK	DURUM
Δ LSGSMH \rightarrow LTRSHRC	19	1.29766	0.27141	Hipotez Ret
LTRSHRC \rightarrow Δ LSGSMH		4.48188	0.05027	Hipotez Kabul

Analizden önce transfer harcamalarının (Δ LTRNSFRHRC) ve sabit fiyatlarla GSMH'nin (Δ LSGSMH) birinci dereceden farkları alınarak durağanlığı sağlanmıştır. Nedensellik testi sonucu Δ LTRNSFRHRC'dan Δ LSGSMH'ya doğru bir ilişki bulunmuştur. Transfer harcamalarının ekonomik büyümeyi ne yönde etkilediğini bulmak için ise regresyon analizi yapılmıştır ve Tablo:5'te görülen sonuçlar elde edilmiştir.

Tablo: 5 Transfer Harcamaları ile Büyüme Regresyon Sonucu

Bağımlı Değişken : Δ LSGSMH				
DEĞİŞKEN	KATSAYI	ST.SAPMA	T İSTATİSTİĞİ	OLASILIK
C	0.053161	0.024340	2.184089	0.0424
Δ LTRNSFRHRC	-0.018554	0.038454	-0.482499	0.6353
R ²	0.127680			
Düzeltilmiş R ²	-0.042078			
Durbin-Watson	2.564286			
Akaïke Kriteri	-6.116875			
Schwarz Kriteri	-6.017302			
F İstatistiği	2.532805			
Olasılık	0.043526			

Tablo 5'ten de görüleceği gibi, transfer harcamaları büyümeyi olumsuz yönde etkilemektedir. Transfer harcamalarındaki %1'lik artış, sabit fiyatlarla GSMH'da -%0,018554'lük negatif bir değişmeye neden

olmaktadır. Yaptığımız uygulama sonucunda Türkiye’de mali disiplinsizlik olduğuna ilişkin sonuçlar elde edilmiştir. Bu çerçevede mali disiplinsizliği önlemeye yönelik tedbirler alınması gereği ortaya çıkmaktadır.

SONUÇ

Türkiye 1980 sonrası dönemde dışa açık bir piyasa ekonomisi olmanın koşullarını yerine getirmiştir. Dışa açılma süreci 1989 yılında uluslararası sermaye hareketlerinin tamamen serbest bırakılmasıyla tamamlanmıştır. Bu yapısal değişim istikrarlı bir siyasi ortamda gerçekleştirilmiş, ancak 1989’dan sonra siyasi istikrarsızlık işaretlerinin belirginleşmesi makro ekonomik sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bunlardan en önemlisi kamu finansman dengesindeki bozulma sonucu mali piyasaların baskı altında kalması ve reel faizlerin yükselmesidir. Finansmanda borçlanmaya 1988 yılı sonrası sıkça başvurulması bütçenin genel dengesinde bozulmalara neden olmuştur. Ayrıca, kamunun faiz harcamalarını önemli ölçüde artırmış ve ekonomi üzerinde bir yük olmuştur. Borç faiz ödemelerindeki artışlar bütçe gelir ve gider dengesini önemli ölçüde bozmuş ve mali disiplinsizlik olgusunu gündeme getirmiştir. Bütçe açıkları ve mali disiplinsizlik finansmanında yine borçlanmayı gerektirmiştir. Sonuçta bir kısırdöngü halini almıştır. Mali disiplinsizliğin yanında kamu gelirlerinin çoğunun verimli olan yatırım harcamaları yerine borç faiz ödemelerinde kullanılması mali verimsizlik olgusunu da yerleştirmiştir.

Söz konusu döneme yönelik olarak yaptığımız analizde, toplam kamu harcamalarının enflasyonun bir nedeni olduğu ortaya çıkmıştır. Toplam kamu harcamalarında meydana gelen %1 oranında bir artış enflasyon oranını %0,83 oranında artırmaktadır. Ayrıca, transfer harcamalarındaki %1’lik artış, sabit fiyatlarla GSMH’da - %0,019 oranında bir değişmeye neden olmaktadır. Yapılan analizler 1980 sonrasında Türkiye’deki mali disiplinsizliğin stagflasyonist etkilere neden olduğunu kanıtlamaktadır.

KAYNAKÇA

- AKGÜN Birol, “Türkiye’de Seçmen Davranışının Ekonomi Politikası Üzerine Bir Model Denemesi”, *Liberal Düşünce Dergisi*, Sayı 14, <http://www.liberal-dt.org.tr/idd/in-sayi14.htm>.
- AKTAN Coşkun Can -Utku UTKULU ve Selahattin TOGAY, *Nasıl Bir Para Sistemi*, İstanbul Menkul Kıymetler Borsası Yayını, İstanbul, 1998.
- AKTAN Coşkun Can, *Ekonomik Anayasa*, TİSK İnceleme Yayınları, No:19, 1996.
- AKTAN Coşkun Can, *Politik Yozlaşma ve Kleptokrasi (1980-1990 Türkiye Deneyimi)*, Afa Yayınları, İstanbul, 1992.

- ALPER C. Emre, Ziya ÖNİŞ, “Finansal Küreselleşme. Demokrasi Açığı ve Yükselen Piyasalarda Yaşanan Sürekli Krizler:Sermaye Hareketlerinin Liberalleştirilmesi Sonrasında Türkiye Deneyimi”, *Doğu Batı Dergisi*, Yıl:4, Sayı:17, Kasım-Ocak 2001-2002.
- CELASUN M., “Gelişen Ekonomilerin Dış Kaynak Kullanımı, Finansal Krizler ve Türkiye Örneği, 2001”, *Doğu Batı Dergisi*, Yıl:4, Sayı:17, Kasım-Ocak 2001-2002.
- EKİNCİ Nazım Kadri, “Türkiye’de 1980 Sonrası Kriz Dinamikleri ve İntibak Mekanizmaları”, *Toplum ve Bilim*, İstanbul, Yaz 1998.
- GUJARATI Damodar N., *Temel Ekonometri*, Çev: Ümit ŞENESEN-Gülay Günlük ŞENESEN, Literatür Yayıncılık, İstanbul, 1999.
- SELÇUK Faruk, “Alaca Karanlık Kuşağı”, *Doğu Batı Dergisi*, Yıl:4, Sayı:17, Kasım-Ocak 2001-2002.
- ULUTÜRK Süleyman, *Türkiye’de Planlı Dönemde Kamu Harcamalarının Gelişimi ve Devletin Rolü*, Akçağ Basım Yayım, Ankara, 1998.
- YELDAN Erinç, *Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.
- YILMAZCAN Dilek, “Kamu Kesiminde Yolsuzlukla Mücadele”, *Vergi Sorunları Dergisi*, Sayı 127, Nisan 1999, www.saydamlik.org.tr/makaleler, (22.02.2001).
- Hazine Müsteşarlığı, İstatistik Veriler, <http://www.hazine.gov.tr/stat/icborc.htm>, (26.03.02).
- Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, İstatistik Veriler, www.tcmb.gov.tr, (23.03.2002).
- Muhasebat Genel Müdürlüğü, www.muhasibat.gov.tr, (20.03.2002).